

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Humanitas in foro

Kelk, C.; Altena, J.; Cnossen, J.; Crijns, J.; Schuyt, P.; Voorde, J. ten

Citation

Kelk, C. (2021). Humanitas in foro. In J. Altena, J. Cnossen, J. Crijns, P. Schuyt, & J. ten Voorde (Eds.), *In onderlinge samenhang: Liber Amicorum Tineke Cleiren* (pp. 105-117). Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3464067>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3464067>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

HUMANITAS IN FORO

Constantijn Kelk

*'Zij hebben zich opnieuw vermeten
vonnis te wijzen als te voren,
zonder de eeuwigheid te horen;
zonder de nachten aan te boren,
in deze muren uitgezeten; (...)'*
Gerrit Achterberg¹

1. In de jaren 1962 en 1963 bezocht ik als beginnend rechtenstudent in Amsterdam meermalen rechtszittingen bij de rechtbank aldaar. Weliswaar raakte ik onder de indruk van de formele en precieze wijze waarop het er bij de behandeling van de strafzaken aan toeging, maar één aspect van die behandeling trof me minder aangenaam: dat was de vaak als vanzelfsprekend strenge en minder vriendelijke, soms zelfs kortaffe toon waarop door de rechters geregeld werd gereageerd op de antwoorden en opmerkingen van de verdachte naar aanleiding van de aan hem gestelde vragen. Ook werden tussen rechters en officier van justitie enkele keren opmerkingen uitgewisseld die het begrip van de verdachte duidelijk te boven gingen. Dat zat me nog lange tijd dwars, aangezien ik iets meer rechterlijk inleven in de niet zelden trieste achtergronden van menige verdachte en zijn daad had verwacht.

Zo herinner ik me een zaak van een bejaarde man, die in 1963 terecht stond voor tweemaal poging tot moord. Hij had thuis een zeer debiele zoon en een invalide vrouw die diens verzorging niet langer aankon, evenmin als hij zelf. In wanhoop en uit grote bezorgdheid had hij bedacht dat ze het beste alle drie tegelijk zouden kunnen overlijden. Daartoe had hij op een dag de kraan van het gasfornuis opengezet, toen ze gedrieën in de keuken waren. Deze oplossing werd echter een fiasco: de gaslucht drong door tot de burens en zijn plan werd nog tijdig verhinderd. De arme ziel stond terecht voor tweemaal poging tot moord. De behandeling van de zaak verliep kil en zakelijk, terwijl hier toch een diep menselijk drama aan de orde was. Over het gebeurde werd voornamelijk gesproken in juridische termen en kwalificaties, maar bij de motieven van de verdachte, waarover toch wel iets begripvols viel op te merken, werd naar mijn mening bitter weinig stilgestaan. Op

---

1 Uit het gedicht: *Ambtman*. De dichter Achterberg schreef veel gedichten tijdens zijn verblijf in een tbs-inrichting nadat hij de vrouw, bij wie hij inwoonde, had doodgeschoten, een crime passionnel; zie ook zijn dichtbundel: G. Achterberg, *Blauwzuur*, Den Haag: Bert Bakker 1969. Eerder had hij al meermaals in een geestelijke crisis verkeerd.

de publieke tribune heerste medelijden met deze totale verliezer, die een verslagen indruk maakte.

In die tijd had de journalist Jac. van Veen een vaste rubriek in Het Parool, getiteld: 'De Rechten van de Mens en de Mensen van het Recht.' Hierin ging hij in op rechtszaken die hij frequent had bijgewoond. Anno 1963 schreef hij:

'Het is opvallend hoe vertegenwoordigers van onze zittende magistratuur steeds weer falen in het vinden van de juiste toon, hoe zij telkens opnieuw blijken geven volslagen vreemd te staan tegenover de maatschappelijke lagen van de bevolking waaruit de meeste delinquenten voortkomen. Het komt zeer duidelijk zelden in hun hoofden op, dat de meeste voor hen verschijnende personen voor de eerste maal in hun leven een rechtszaal binnenkomen. De verdachte ziet zich gesteld tegenover drie heren in toga en bef die (...) hem ondervragen in een trant van spreken die niet de zijne is. En omdat de rechters weer moeite hebben met de taal van de verdachte, zijn onze rechtszalen zo vaak toonkamers van menselijke spraakverwarring.'²

Dergelijke, voor de verdachte pijnlijke communicatieve kortsluitingen ter zitting had ik zelf ook al vaker waargenomen. Veel later zou ik van de criminoloog G.Th. Kempe begrijpen dat in het verre verleden de verdachte een 'tweede plans rol' speelde, waarin primair van hem werd verwacht dat hij optimaal zou meewerken aan een zo snel mogelijke afwerking van de strafzaak: 'op zijn best was hij een persona miserabilis, wiens trieste falen reden gaf tot mededogen.'³

2. Tijdens mijn studie ontdekte ik gaandeweg verrassende publicaties van W.P.J. Pompe en de zijnen, die allen verbonden waren aan het toenmalige Criminologisch Instituut te Utrecht, dat in 1934 door Pompe was opgericht. Het ging hierbij om diverse boekwerken, waarin over een gezamenlijk thema hun bijdragen waren gebundeld, bijvoorbeeld over de Strafrechtspraak.⁴ Ook vond ik de publicaties van de penitentiair deskundige R. Rijksen over de tenuitvoerlegging van de gevangenisstraf zeer interessant⁵ evenals het boek van de forensisch psychiater J. Kloek over de Psychiatrische Observatiekliniek voor het gevange-

---

2 Het betreffende krantenknipsel uit 1963 heb ik altijd bewaard.

3 G.Th. Kempe, 'De publieke opinie en de strafrechter in de laatste halve eeuw', in: G.Th. Kempe e.a., *Dilemma's in het hedendaagse strafrecht*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 1975, p. 7-8.

4 De bundel R. Rijksen & W.P.J. Pompe, *Strafrechtspraak*, Assen: Van Gorcum 1959, bevatte negen opstellen over dit onderwerp.

5 R. Rijksen, *Achter slot en grendel*, Alphen aan den Rijn: Samsom 1968.

niswezen,⁶ het latere Pieter Baan Centrum, en G.Th. Kempe's Inleiding tot de Criminologie.⁷ Vooral werd ik getroffen door de sympathieke, tevens met enige empathie gelardeerde toon die hun beschouwingen en analyses kenmerkte.

Rijksen had een belangrijke studie verricht in de toenmalige gevangenis voor langgestraften in Breda en had voorts de befaamde 'Meningen van gedetineerden over de strafrechtspleging' verzameld, welke verzameling in 1958 in boekvorm was uitgegeven. Het kritische gehalte ervan had nogal wat commotie gewekt in kringen van OM en rechterlijke macht.

Dezelfde Rijksen had aan de reeds genoemde bundel over de Strafrechtspraak (van 1959) een bijdrage geleverd, die als volgt eindigde:

'Recht doen is echter niet iets wat van buitenaf de verdachte treft. Het is een proces dat zich met veel moeite tussen mensen voltrekt, het is een menselijke worsteling om het recht te concretiseren. Recht doen zonder medemenselijk contact is in wezen onmogelijk. Daarom wordt recht doen – zonder medemenselijk contact tussen rechter en verdachte – zo dikwijls beleefd als onrecht aandoen, en een straf – opgelegd na een onpersoonlijke behandeling van de zaak – als vernietiging van de toekomst. Deze wijze van berechting schaadt niet alleen de dader, maar eveneens het algemeen welzijn; zij heeft met werkelijk recht doen slechts de uiterlijke vorm gemeen.'⁸

Na vele jaren dit herlezend, frappeerde mij wederom het scherpe contrast tussen de opvatting van Rijksen over (mede)menselijk recht doen en de wijze van recht doen die destijds door Jac. van Veen in de rechtszaal was waargenomen. Rijksens denkbeelden waren uitermate representatief voor het gedachtegoed van de zich als *humaan en multidisciplinair* onderscheidende denkrichting van Pompe en de zijnen, volgens welke het strafrecht slechts kon worden beoefend in nauwe samenhang met de nevenwetenschappen criminologie, penologie, forensische psychiatrie en kinderrecht: deze bijzondere en toen innovatieve beweging werd in 1959 door de Straatsburgse hoogleraar J. Léauté gedoopt tot de '*Utrechtse school*'.⁹

3. Nu in dit verband de term 'humaan' is gevallen, rijst allereerst de vraag: humaan voor wie? In Pompes tijd was dat zonder meer de verdachte die terechtstaat en in de meeste

6 J. Kloek, *Dialog met de criminele psychopaat* (Aula-boeken), Utrecht: Het Spectrum 1968.

7 G.Th. Kempe, *Inleiding tot de Criminologie*, Haarlem: Bohn 1967.

8 R. Rijksen & W.P.J. Pompe 1959, p. 11.

9 J. Léauté, *Une nouvelle école de science criminelle. L'École d'Utrecht*, Paris: Cujas 1959.

gevallen uiteindelijk als dader gestraft zal worden. Het slachtoffer daarentegen kon zich voorheen hooguit in het strafproces voegen met een (beperkte) vordering tot schadevergoeding. Maar sinds in onze tijd de aandacht voor het slachtoffer – op zichzelf terecht – fors is toegenomen en diens (rechts)positie veel meer is erkend, is de strafrechtelijke humaniteit zich ook over het slachtoffer gaan ontfermen.

Het humane gehalte van het strafrecht is dan ook gecompliceerder geworden: de humaniteit die de ene ten deel valt kan de humaniteit voor de ander negatief beïnvloeden. Dit kan tot precaire situaties leiden sedert voor het slachtoffer of diens nabestaanden in zaken van zeer ernstige misdrijven het spreekrecht ter zitting is ingevoerd. Sinds 2016 mogen deze spreekgerechtigden zich behalve over hun eigen leed ook uitlaten over de strafmaat die zij voor de dader gepast vinden. En zo kan de humaniteit jegens deze laatste toch wel in het gedrang komen. Dat effect dreigt bijvoorbeeld als slachtoffers of hun nabestaanden de neiging hebben de hoogst denkbare graad van *vergelding* als het ware als hun persoonlijk recht op te eisen. Een dergelijke emotionele uiting van wraakgevoelens moge in bepaalde gevallen navoelbaar zijn, maar de uiteindelijk door de rechter vast te stellen strafmaat zal toch recht moeten doen aan de dader in overeenstemming met de ernst van het feit (inclusief de objectieve ernst van de benadeling van het slachtoffer¹⁰), maar ook met de omstandigheden van de daad en de persoonlijke omstandigheden van de dader.

De dader heeft immers in onze strafrechtscultuur recht op een *rechtvaardig vonnis*, dat niet alleen gebaseerd is op een juiste vaststelling van de feiten en een correcte toepassing van de regels, maar dat ook de herkenbare signatuur draagt van een *billijk* oordelende rechter, dat wil zeggen een menselijke rechter die bij zijn veroordeling ‘meekijkt’ met de dader en daarbij ook empathisch kan zijn, hetgeen aan een veroordeling natuurlijk geenszins in de weg staat als de rechter oordeelt dat de verdachte niet als slachtoffer van zijn omstandigheden is te beschouwen.¹¹

Het is duidelijk: hoewel conform de huidige maatschappelijke opvattingen de moraliteit van het strafrecht steeds sterker gedetermineerd is geraakt door het – soms onoverkomelijk grote – leed van de slachtoffers,¹² toch zal de ‘humaniteit’ jegens de dader voldoende

---

10 Zie reeds M.S. Groenhuijsen, ‘Straftoemeting en de consequenties van een delict voor het slachtoffer’, *DD* 1996(7), p. 605-613.

11 Dit beeld van een menselijk rechterlijk oordeel is van Y. Buruma, ‘Over menselijkheid in het strafrecht’, in: A.A. Franken e.a. (red.), *Constance Waarden. Liber amicorum prof. mr. Constantijn Kelk*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2008, p. 73.

12 Zie H. Boutellier, *Solidariteit en slachtofferschap. De morele betekenis van criminaliteit in een postmoderne cultuur*, Nijmegen: SUN 1993, waarin Boutellier stelde dat deze solidariteit een nieuwe legitimiteit aan het strafrecht zou verschaffen.

gerespecteerd moeten worden. Bij herhaling heb ik dan ook de stelling betrokken: in het strafproces verdienen én de daders én de slachtoffers onze aandacht.¹³

4. In het Latijns woordenboek¹⁴ vindt men achter ‘*Humanitas*’: 1. het menszijn, menselijke waardigheid, 2. menselijkheid, mildheid, menslievendheid, beleefdheid en 3. hogere, fijnere beschaving, geestelijke en culturele vorming. De Grote Van Dale voegt nog toe: ‘welwillendheid’.¹⁵

Deze staalkaart aan betekenissen, die niet ver van elkaar afstaan, manifesteert zich wisselend in de achtereenvolgende fasen van de strafrechtspleging: bij de opsporing, bij het vooronderzoek en de voorlopige hechtenis, bij de berechting en de straftoemeting en tenslotte bij de sanctietenuitvoerlegging. In al deze stadia dient de justitiabele als volwaardig individu niet onnodig vexatoir te worden bejegend.

5. Voorop staat dat ons Wetboek van Strafrecht al bij zijn invoering in 1886 sporen droeg van wat – zeker in die tijd – als een humaan strafrecht kon worden beschouwd. Dit was ongetwijfeld mede te danken aan de Leidse hoogleraar strafrecht A.E.J. Modderman, die eerst lid was geweest van de staatscommissie-De Wal door welke in 1875 een ontwerp voor een nieuw wetboek werd gepresenteerd, en die vervolgens in 1879 – inmiddels als minister van Justitie – een gewijzigd regeringsontwerp indiende met enige belangrijke mutaties, waaronder bijvoorbeeld de verlaging van het algemeen minimum van de vrijheidsstraf tot één dag.¹⁶ Naar zijn overtuiging diende het strafrecht uit zijn aard ‘*ultimum remedium*’ te zijn, hetgeen zich in de praktijk moest vertalen in terughoudendheid en proportionaliteit. Ook diende de staat als zedenmeester uit de slaapkamers van de burgers te worden geweerd.¹⁷ Voorts was de mogelijkheid van voorwaardelijke invrijheidstelling – zij het binnen beperkte grenzen – een belangrijke vernieuwing.

Deze voorbeeldige minister moest echter met deemoed aan het parlement mededelen niet dan ‘met bloedend hart’ alleen voor de allerergste gevallen ook de levenslange gevangenisstraf in het nieuwe wetboek te hebben moeten opnemen. Dit streed met zijn primaire medemenselijke gevoelens. Hier stond tegenover dat bij ons de doodstraf toen al niet meer bestond.

13 Zie mijn artikelenbundel: C. Kelk, *De kunst van een humaan strafrecht*, Den Haag: Boom juridisch 2018, p. 295.

14 H. Pinkster, *Woordenboek Latijn-Nederlands*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2003.

15 T. den Boon & D. Geeraerts, *Van Dale. Groot woordenboek der Nederlandse taal*, Utrecht: Van Dale Lexicografie 2005.

16 D. Hazewinkel-Suringa & J. Remmelink, *Inleiding tot de studie van het Nederlandse Strafrecht*, Deventer: Gouda Quint 1996, p. 54 en p. 57, meende dat het wetboek ‘zelfs na honderd jaar niet ouderwets aandoet’.

17 Dit principe werd reeds in 1911 door de beruchte Zedenwetgeving-Regout weer gedeeltelijk ongedaan gemaakt.

Ondanks alle aanzienlijke uitbreidingen van het Wetboek van Strafrecht als gevolg van de vele maatschappelijke en technische ontwikkelingen door de tijden heen, is het principe van het *ultimum remedium*, hoe relatief ook, als uitgangspunt intact gebleven.

6. Welke voorstelling men ook van ‘de’ humaniteit van het strafrecht jegens de dader heeft, ook in de huidige tijd wordt deze door lang niet iedereen als een deugd gezien. Zo hoorde ik van een lid van het OM dat hij zich uit zijn studie nog wel de levendige pleidooien voor een humaan strafrecht herinnert, maar dat hij, gezien de meedogenloos geworden drugs-wereld, daarmee inmiddels moeite heeft gekregen. Dit is niet geheel onbegrijpelijk, want ontegenzeggelijk wordt de humane inborst van ons strafrecht in het huidige tijdsbestek door zeer verontrustende, draconische vormen van criminaliteit flink op de proef gesteld. Dit zal bij vele andere typen strafbare gedragingen ongetwijfeld weer anders liggen. Niettemin zullen ook daders van ‘meedogenloze’ criminaliteit in een beschaafd strafrechtstelsel relatief, dus waar dat enigszins mogelijk is, menselijk behandeld moeten worden.

Mijn grote schrikbeeld is nog altijd een filmpje uit de jaren 1930 over Nazi-Duitsland, dat ik eens op de tv zag: men kon hierop zien en vooral horen hoe een krijsende rechter in toga vanaf zijn zetel een verdachte keihard zat uit te foeteren en te intimideren, zodanig luid, dat zelfs mijn tv-toestel er even door begon te haperen.

Humaniteit kent natuurlijk vele nuances, gradaties en intensiteiten, waaraan afhankelijk van de aard, de omstandigheden en de implicaties (ook voor de dader zelf) van het aan de orde zijnde misdrijf, door de rechter persoonlijk vorm moet worden gegeven.

7. Ik keer terug naar de zittingsrechter: de rechtszaal dient als forum, waar alle bij de zaak betrokkenen op een geordende wijze met elkaars verklaringen en toelichtingen worden geconfronteerd, zodat daarvan een overzichtelijk beeld ontstaat waaruit verantwoorde conclusies kunnen worden getrokken. Voor al deze betrokkenen, dus ook getuigen, deskundigen etc., is een optimale onderlinge communicatie van groot gewicht. Overigens kan voor de overtuiging van de rechter ook non-verbale communicatie betekenisvol zijn. Met name de verdachte, die zich vaak a priori de gebeten hond voelt, moet voldoende door de rechter in staat worden gesteld om alle hem aldaar gestelde vragen ongehinderd en rustig te beantwoorden en om zijn eigen visie op het gebeurde te geven. Men mag veronderstellen dat dit in de praktijk ook zo gebeurt, wat niet wegneemt dat zich soms opmerkelijke uitzonderingen voordoen. In dat geval kan de rechtbankverslaggeving zijn nut bewijzen.

Ik denk aan een recent geval van een politierechter, die tegenover een verdachte een evident denigerende houding aannam en op laatdunkend dwingende toon

deze te verstaan gaf geen tegenspraak te dulden.¹⁸ Dezelfde rechter had al eens een andere verdachte toegevoegd dat deze ‘niet goed bij zijn hoofd was’. Deze verdachte, die geen advocaat had, wilde daarop de rechter wraken wegens partijdigheid. De rechter negeerde dit verzoek met de woorden: ‘We willen allemaal wel eens wat.’ Voor deze ‘beroepsfout’ werd de rechter vervolgens berispt door de president van de rechtbank, iets wat zelden of nooit voorkomt. Intussen had het Hof in hoger beroep de uitspraak in deze zaak reeds vernietigd omdat de rechter tijdens de zitting de vrees had gewekt van vooringenomenheid.¹⁹

8. Wat de Utrechtse indertijd nu juist verwierpen was het ‘laag neerzetten’ van justitiabelen als ‘quantité négligeable’, als een onbetekenende persoon. Naar de overtuiging der Utrechtse diende de verdachte daarentegen met respect en inlevingsvermogen te worden behandeld, zodat deze optimaal tot zijn recht zou kunnen komen. Hij moest weliswaar voor zijn daad verantwoordelijk worden gesteld, maar zou ook – als (gevallen) mens – enige *solidariteit* en steun moeten ondervinden, bijvoorbeeld van de reclassering, die op de rechtszitting een sociaal rapport over hem uitbracht en hem na afloop van zijn boetedoening zou moeten begeleiden bij zijn terugkeer in de samenleving.

In een interview ter gelegenheid van zijn pensionering eind 2019, maakte oud-strafrechter F. Wieland een aantal opmerkingen die een exacte illustratie vormen van wat ook ikzelf – in het voetspoor van het Utrechtse gedachtegoed – bedoel met de medemenselijkheid en zo mogelijk mildheid, inherent aan een hoger niveau van beschaving. Dat hij overigens in de jaren 1970 in Utrecht en dus ook aan het Pompe-Instituut gestudeerd bleek te hebben, viel in zijn woorden duidelijk te beluisteren:

‘Soms komen dingen gewoon hard binnen. Zoals dat ook kan met een slachtofferverklaring of een verdachte die ineens in tranen is omdat hij z’n leven aan gruzelementen ziet vallen. Dan denk je: hoe kan je in deze situatie belanden, wat een pechvogel. Je zou een rare rechter zijn als dat je niet raakt. (...) Je lost problemen niet op met een harde straf. Het merendeel van de verdachten die wij zien, zijn mislukte stakkers. Met een starre houding krijg je recidive – zo creëer je outcasts. Ik vind dat we de verkeerde kant op hollen.’²⁰

18 Zie W. Luyendijk, ‘Als de rechter geen tegenspraak duldt’, *NRC Handelsblad* 6 januari 2020.

19 Zie M. Haenen, ‘Politierechter Van Capelle op het matje geroepen’, *NRC Handelsblad* 4 maart 2020.

20 Zie F. Wieland, in: E. Stoker & W. Thijssen, ‘Ik denk dat onze samenleving eraan toe is om te zien dat wij ook mensen zijn’ (interview met F. Wieland, oud-strafrechter), *De Volkskrant* 20 december 2019.

Het baart deze oud-rechter zorgen dat ‘we aan de verharding en de toenemende onverschilligheid zullen wennen.’ Deze uitspraak strookt met de reeds gesignaleerde scepsis over humaniteit, ook in de strafrechtelijk professionele kring vanwege de ontwikkeling van de keiharde drugs- en andere criminaliteit. Aan deze scepsis liggen ongetwijfeld zowel vergelijkende als generaal preventieve motieven ten grondslag. Maar wel is de laatste tijd ook door (oud) rechters meermalen nadrukkelijk verzekerd dat zij ‘geen maatschappelijk werkers’ zijn. De boodschap is duidelijk: deze rechters zijn geen ‘softies’.

Intussen is een en ander niet zonder gevaar: een spiraal van steeds meer en steeds langer wordende gevangenisstraffen heeft er reeds in de jaren 1980 toe geleid dat er een aantal zeer grote nieuwe penitentiaire inrichtingen moest worden (bij)gebouwd, aangezien de bestaande gevangenis capaciteit steeds weer opnieuw ontoereikend bleek. Zo is ook de meermanscel steeds meer in gebruik geraakt, hetgeen bepaald niet door alle gedetineerden wordt geapprecieerd.

9. Het humane gezicht van de rechtspraak kan zich op verschillende wijzen tonen, bijvoorbeeld als een beroep wordt gedaan op *afwezigheid van alle schuld* of op *psychische overmacht*: de rechter kan dan gezien de aard van de situatie tot de conclusie komen dat sprake is geweest van een *menselijkerwijze* begrijpelijke dwaling respectievelijk van een invoelbare, redelijkerwijze niet te weerstane psychische drang, zodat de dader van het daaruit voortgevloeide misdrijf geen verwijt trof, en derhalve straffeloos mag blijven.

De *straftoemeting* werd vroeger wel een ‘normvrij veld’ genoemd en de strafoplegging in concreto ‘een arbitraire beslissing’, uiteraard binnen de wettelijke grenzen van de algemene strafminima en de bijzondere maxima. Dit riekte nogal sterk naar potentiële willekeurigheid – ook de ernst van het feit en de persoon van de dader zijn op zichzelf moeilijk te wegen grootheden – maar dit heeft men terecht de laatste decennia zoveel mogelijk trachten uit te bannen. In de loop der tijd zijn nieuwe sanctiesoorten, zoals de taakstraf, de ontnemingsmaatregel, de maatregel van plaatsing in een inrichting voor stelselmatige daders en de gedragsbeïnvloedende en vrijheidsbeperkende maatregelen in het Wetboek van Strafrecht opgenomen, die hun eigen, zoveel mogelijk wettelijk vastgelegde toepassings- en combinatieregels of inhoudsvarianties kennen. Ook de voorwaardelijke veroordeling is intussen concreter genormeerd (zie art. 14a Sr e.v.).

De rechter is voorts gebonden aan een aantal specifieke wettelijke motiveringsvoorschriften. En uit het gezamenlijk overleg tussen rechtbanken en gerechtshoven (LOVS) is een stelsel van, zij het niet bindende, oriëntatiepunten voor straftoemeting voortgekomen, gebaseerd op inventarisaties van de straftoemetingspraktijk ter zake van bepaalde delicten. Het gaat hierbij om ‘bandbreedtes’.

Daarnaast zijn er de Richtlijnen voor strafvordering, afkomstig van het College van P-G’s, die een zekere uniformerende werking beogen. In dit voorbereekte akkerveld moet de rechter met het oog op de omstandigheden van het delict en de persoon van de dader

zijn eigen, maar wel verantwoorde, voren trekken. P.M. Schuyt wijdde in 2010 aan dit onderwerp haar genuanceerde Nijmeegse proefschrift ‘Verantwoorde straftoemeting’.

In ieder geval zal de motivering van zware straffen op zeer aantoonbare, reële en serieuze argumenten gebaseerd moeten zijn.

Ik herinner me een kort verslag van G.P. Hoefnagels, die ooit bij Pompe op de kamer zat toen deze een officier van justitie aan de telefoon had die hij ter verantwoording riep voor het feit dat deze op de zitting gezegd zou hebben: ‘Het publiek neemt het niet meer en vraagt om een zware straf.’ ‘Hoe weet u dat?’ hoorde hij Pompe vragen. ‘Wat weet u van het publiek? Hebt u met het publiek gesproken? Namens wie spreekt u?’²¹

Nu nog steeds worden ‘de’ publieke opinie en ‘de’ veiligheid van de samenleving aangevoerd als valabele argumenten voor verhardingen zowel in de strafoplegging als in de straftenuitvoering, hoewel dit volkomen ‘open’ en flexibele termen zijn.²² Onder de rubrieken ‘ter beveiliging van de samenleving’ en ‘gezien de positie van slachtoffers’ schaaft zich eveneens het voornemen van de minister voor ‘Rechtsbescherming’ om de periode van de voorwaardelijke invrijheidstelling aanzienlijk te bekorten tot maximaal twee jaar.²³ Dit voornemen heeft zich inmiddels vertaald in de Wet straffen en beschermen die in juni 2020 door de Eerste Kamer is aangenomen.²⁴

10. *Het strafproces* wordt beheerst door regels die in beginsel strak en dwingend geformuleerd zijn, maar die aan de rechter of de officier van justitie ook ruimte kunnen laten voor de wijze van hantering daarvan. Sommige bepalingen hebben uit zichzelf al een humaan karakter, bijvoorbeeld als daarin uitdrukkelijk een recht voor de verdachte is neergelegd, hetgeen men *structurele humaniteit* zou kunnen noemen. De wijze waarop door officier van justitie en rechter de tot hen gerichte bepalingen en daarin gegeven bevoegdheden worden gepraktiseerd, zal tenminste overeen moeten stemmen met de ethiek van de strafrechtscultuur en dus voldoende moeten getuigen van *culturele humaniteit*.

21 Zie G.P. Hoefnagels, ‘De Utrechtse School en de ondraaglijke mildheid van het straffen. Zestig jaar Willem Pompe cum suis. Herdenkingsrede’, in: M. Moerings (red.), *Hoe punitief is Nederland?*, Arnhem: Gouda Quint 1994, p. 111.

22 Uit het onderzoek van E. Rood-Pijpers, *Mensen over misdaad en straf* (diss. Rotterdam), Arnhem: Gouda Quint 1988, kwam al naar voren dat over deze vragen bij de geënuqueterden zeer verschillende meningen heersten, die samenhangen met zes door haar onderscheiden menstypen.

23 Zie *Recht doen, kansen bieden. Naar effectievere gevangenisstraffen* (Nota van de Minister voor Rechtsbescherming), bijlage bij *Kamerstukken II 2017/18*, 29279, nr. 439, p. 5.

24 Zie de Wet straffen en beschermen van 24 juni 2020, *Stb.* 2020, 224, inwerkingtreding vermoedelijk op 1 mei 2021.

Bij dit laatste kan het bijvoorbeeld gaan om de mate van voorkomendheid en welwillendheid die uit de attitude, de wijze van optreden, de gebezigde toon en/of het taalgebruik van de betrokken magistraten spreekt: tezamen vormt dit *de bejegening* welke de verdachte in het strafproces ten deel valt. Zoals het verrichten van een arrestatie door de politie met onnodig, disproportioneel zwaar fysiek geweld verboden en absoluut onmenselijk is, zo is het onder een zekere dwang forceren van een bekentenis door een verhorende ambtenaar ontoelaatbaar en menonwaardig (zie art. 29 Sv) en zo is het hatelijk en honend toespreken door de rechter van een timide verdachte, die geen kans meer ziet om op de hem gestelde vragen te reageren zoals hij dat zou willen, intimiderend en dus inhumain. Het probleem is evenwel dat een en ander soms moeilijk is te definiëren en te meten: wanneer wordt bijvoorbeeld de grens tussen een ietwat strenge, vermanende toon des rechters en het ronduit schofferen van de verdachte precies overschreden? We zagen dit hierboven reeds.

Zonder een, zowel qua regeling als qua praktijk, humaan strafproces is een rechtvaardig strafrecht illusoir. Het materiële en het formele strafrecht vormen samen als het ware een twee-eiige tweeling. In deze samensmelting van respectievelijk ‘recht in ruste’ en ‘recht in beweging’ is de rol van de onafhankelijke strafrechter van cruciaal gewicht; hij moet immers de zaak ter zitting inhoudelijk behandelen en op zijn materiële merites beoordelen, terwijl hij tegelijkertijd moet toezien op een correct strafprocessueel verloop en tenslotte de belangrijke beslissingen naar aanleiding van de behandeling ter zitting moet nemen.

Het beeld van het strafproces als dynamische rechtsstrijd, waarin de verdediging ten behoeve van de zwakkere justitiabele tegenover de machtige, straffende overheid zodanig wordt gevoerd dat daarin behalve alle concrete argumenten vooral ook belangrijke, uit hun aard ‘open-ended’ geformuleerde rechtsbeginselen kunnen worden geëxpliciteerd en bediscussieerd, lag ten grondslag aan de dominante betekenis die door de Utrechtse hoogleraar A.A.G. Peters in de jaren 1970 werd toegekend aan de *contradictoire procedure*: deze optimaliseert de *rechtsbeschermende functie van het strafrecht*, die in zijn opvatting dan ook de primaire functie van het strafrecht is en daarvan het *rechtskarakter* uitmaakt.²⁵ Zonder een actieve procedure op tegenspraak zou er sprake van onrecht en dus van gebrek aan humaniteit zijn: het werkelijke recht vormt zich immers in de directe confrontatie tussen de betrokkenen en hun stellingnamen.

In de loop der tijd is het strafprocesrecht meermalen aangepast en aangevuld, soms in het voetspoor van uitspraken van het EHRM. Het rapport van de Commissie Van Traa (1996) over opsporingsmethoden heeft tot een forse vervolmaking van ons strafprocesrecht geleid. Een verdere modernisering van het strafprocesrecht is nog gaande.

---

25 A.A.G. Peters, *Het rechtskarakter van het strafrecht* (oratie Utrecht), Deventer: Kluwer 1972.

Met de komst van steeds weer nieuwe technische controlemiddelen, zoals afliuisterapparatuur, cameratoezicht, plaatsbepalingsapparatuur, mobiele telefoons et cetera, zal men alert moeten blijven op het bewaken en versterken van de rechten van individuen omwille van het bereiken van het juiste evenwicht tussen instrumentele middelen en rechtsbeschermende middelen.²⁶

Dit laatste is een wezenlijke taak van de rechtsstaat: zijn de overheidsbevoegdheden sterker dan de rechtswaarborgen dan is er sprake van een *structurele onevenwichtigheid* die impliciet ten koste gaat van de humaniteit. Zo heeft bijvoorbeeld een pas aangehouden verdachte in ieder geval vóór het eerste politieverhoor het recht een advocaat te *consulteren* en heeft een in verzekering gestelde verdachte het recht om bij zijn voorgeleiding aan de rechter-commissaris *bijstand* door een raadsman te genieten (art. 59a lid 4 Sv).

11. Het zijn de *vrijheidsbenemende sancties* die als zodanig het meest aan een humaan strafrecht knagen. De absolute top daarvan wordt uiteraard gevormd door de levenslange gevangenisstraf. Inmiddels zijn er in ons land ongeveer veertig levenslanggestraften. Werd er in de vorige eeuw nog wél een gratiebeleid gevoerd, vlak na het begin van déze eeuw ging ook uit de mond van de bewindslieden van Justitie plotseling een ander geluid klinken: ‘Levenslang is levenslang.’

Echter in 2013 werd door het EHRM beslist dat elke levenslanggestrafte vanaf het moment van de strafoplegging een reëel vooruitzicht op vrijlating moet hebben, dit vanwege het verbod van inhumane of vernederende bestraffing (art. 3 EVRM).²⁷ Aan de hand van de persoonlijke ontwikkeling van de betrokkene moet dan na verloop van tijd worden getoetst of de oorspronkelijke redenen voor de strafoplegging nog aanwezig zijn, welke toetsing uiterlijk na 25 jaar vanaf de strafoplegging zal moeten plaatsvinden. Wil het perspectief reëel zijn, dan moet de veroordeelde in de gelegenheid worden gesteld om zich daadwerkelijk te verbeteren.

In ons land resulteerde deze belangrijke uitspraak in de instelling van de Adviescommissie levenslanggestraften in 2017. Via een advies van deze o.a. uit gedragskundigen bestaande commissie kunnen levenslanggestraften eventueel voor gratie in aanmerking worden gebracht. Dit advies kan echter pas na een detentie van vijftieng jaar uitgebracht worden en omschrijft o.a. voor welke reïntegratie-activiteiten de veroordeelde in aanmerking komt. Uiterlijk twee jaar later, dus na zevenentwintig jaar, zal ambtshalve door de minister een gratieprocedure worden gestart. Pas in deze gratieprocedure vindt de toets naar de mogelijkheid van vrijlating plaats.²⁸

26 Zie N. Jörg, C. Kelk & A. Klip, *Strafrecht met mate*, Deventer: Wolters Kluwer 2019, p. 240.

27 EHRM 9 juli 2013, NJ 2016/135 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*).

28 Zie hierover kritisch: W.F. van Hattum, ‘Roma locuta, causa finita?’, in: W.F. van Hattum e.a. (red.), *Levenslang. Bijdragen aan en naar aanleiding van het Symposium Levenslang, 6 april 2018 te Groningen*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2019, p. 83 e.v.

Voor alle tijdelijke gevangenisstraffen geldt *het resocialisatiebeginsel* van art. 2 lid 2 Penitentiaire Beginselenwet.

De laatste decennia is de resocialisatie in ons gevangenisstelsel meer afhankelijk gemaakt van het (goede) gedrag van de gedetineerde zelf. Alleen voor hen die meewerken is plaats voor diverse nuttige en educatieve bezigheden en voor begeleiding en hulpverlening. Daarenboven is al vele jaren hard gewerkt aan tal van mogelijkheden ter versteviging van de banden van voorwaardelijk in vrijheid gestelden met allerhande sectoren en instituten in de samenleving. De reeds hierboven aangekondigde bekorting van de termijn van de voorwaardelijke invrijheidstelling is in dat licht niet alleen inhumain, maar in het licht van het resocialisatiebeginsel ook kortzichtig en ineffectief.

De vraag is dan ook, waarbij de samenleving meer gebaat is: bij mensen die gedurende hun straf goed op het leven in vrijheid zijn voorbereid en die er zelf belang bij hebben om dat gedurende de langere periode van hun voorwaardelijk herkregen vrijheid daadwerkelijk waar te maken of mensen die misschien rancuneus of opstandig geworden door het langere vastzitten, nog maar een betrekkelijk korte tijd hebben om iets succesvol van hun vrijheid te maken?

Resocialiseren is voor vrijwel niemand een gemakkelijke opgave omdat daar veel aan vast zit.²⁹ Ons gevangeniswezen lijkt, in vergelijking met penitentiaire systemen elders, nog altijd relatief humaan te zijn. Niettemin blijft de vrijheidsbenemende sanctie in de praktijk een leven vol leed met vele kleurloze, pijnlijke en onzekere elementen inhouden: voor lichtpuntjes is slechts weinig plaats. *De terbeschikkingstelling*, die heel lang kan duren, bevat in ieder geval wat meer perspectief-biedende elementen, doch de onzekerheid inzake de verlengingskansen maakt – ondanks de juridisering van de verlengingsprocedures – dat deze maatregel in de regel niet aangenaam wordt gevonden.

Een humaan element van alle vrijheidsbenemende sancties tenslotte is het bestaan van diverse vormen van *klacht- en beroepsrecht* bij onafhankelijke commissies van Toezicht resp. de Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, waarbij de betrokkenen een procedure kunnen beginnen over hen onwelgevallige beslissingen die vanwege de inrichting jegens hen zijn genomen. Dit fenomeen is nog altijd tamelijk uniek in de wereld.

Al met al is de dagelijkse wijze van bejegening door de medewerkers van de penitentiaire- en de tbs-inrichtingen in zeer hoge mate (mede) bepalend voor ieders persoonlijke situatie en dus ook voor het gehalte aan humaniteit daarvan. De preventieve werking van het beklag- en beroepsrecht kan daaraan bijdragen.

12. Het grote gewicht dat ik hecht aan het betrachten van een optimale humaniteit jegens de justitiabele in alle fasen van de strafrechtspleging, zie ik als een belangrijk element van *de gewetensfunctie* van het recht, die onder meer waakt tegen vexatoire overdaad en

---

29 Zie ook P.M. Schuyt, *Toekomstbestendige resocialisatie* (oratie Leiden), 2016.

ongeremde vergeldingsdrang. Dit laatste zal bij de betrokkene alleen maar leiden tot meer verbittering en tot negatieve gevoelens tegen de samenleving, waarop hij nu eenmaal in zijn leven aangewezen blijft. Hoewel in dit verband een *menselijk gezicht* niet precies valt te omschrijven, toch zal hiernaar naar beste kunnen moeten worden gestreefd, al was het maar als tegenwicht tegen het minstens zo moeilijk te definiëren 'belang van de veiligheid' en 'de publieke opinie' als veel gehoorde argumenten in de rechtszaal voor zwaardere straffen.

Tot slot nog dit. Tineke Cleiren heeft zich buitengewoon verdienstelijk gemaakt onder meer als hoeder van de grote toegankelijkheid en duidelijkheid van alle actuele rechtsontwikkelingen in het straf- en strafprocesrecht. Daarmee heeft zij een grote dienst bewezen aan allen die in welke hoedanigheid dan ook werkzaam zijn in of rond de strafrechtspleging of anderszins in de sfeer van het straf(proces)recht. In onze strafrechtelijke traditie hoort over het algemeen de humaniteit als belangrijke waarde thuis, reden waarom ik heb getracht deze enigszins te expliciteren ter ere van Tineke Cleiren, niet alleen als wetenschapper, maar ook als mens.